

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Gårdsby kyrka

Gårdsby socken i Växjö kommun
Kronobergs län

Smålands museum
David Fuchs

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV arkitekter & ingenjörer AB i Värnamo genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Gårdsby kyrka. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Kortfattad historisk beskrivning

Gårdsby socken omnämns första gången i skriftliga källor 1281 och skrivs då "Garzby". År 1828 fattades beslut om att uppföra en ny kyrka i Gårdsby. Kyrkan uppfördes mellan åren 1833-35 av byggmästaren S Sjöholm utifrån ritningar upprättade 1829 av Jakob Wilhelm Gerss. Den medeltida kyrkan, vilken var belägen strax nordväst om den nuvarande, revs i samband med nya kyrkans uppförande. Vid uppförandet frångick man i viss mån de upprättade ritningarna. Bland annat kortades kyrkan av, sakristian placerades i öster och utformningen av tornlanterninen förenklades. Invigningen ägde rum 1837 och förrättades av biskop Esaias Tegnér som vid tidpunkten tjänstgjorde som kyrkoherde i församlingen.

Exteriör

Gårdsby kyrka reser sig på toppen av en kulle i utkanten av byn och omges av ett böljande odlingslandskap. Den är uppförd i sten med spritputsad fasad och slätputsade fönster- och dörrömfattningar. Den består i planen av ett rektangulärt långhus med kvadratisk torn i väster och en halvrund utbyggd absid i öster. Den lite drygt halvmeterhöga sockeln är slätputsad och avfärgad i en mörk kimröksgrå kulör. I sockeln sitter ett flertal stora, gallerförsedda ventilationsgluggar.

En kraftig naturstenstrappa försedd med svarta smidesräcken leder upp till tornentrén i väster. Entrén flankeras av två smideslyktstolpar. På norra sidan har entrétrappan kompletterats med en svagt sluttande handikappsramp utförd i samma stenmaterial som den ursprungliga trappan. Tornentrén, med dubbla gulmålade portar i enkelt utförande, ramas in av två slätputsade pilastrar vilka bär upp ett kraftigt överliggande listverk. Listverket och pilastrarnas krön är avtäckta med plåt. Direkt ovanför dörren, med nederkanten vilande på det ovanliggande listverket, sitter ett lunettfönster. Ovan fönstret sitter en inmurad stentavla med förgylld text som lyder "Byggd under Carl XIV Johans regering 1834". Södra tornfasaden har, i höjd med vapenhuset, ett rundbågat fyrluftsfönster utformat i likhet med långhusets övriga fönster. På tornets västra fasad i höjd med andra avsatsen finner man ett runt fönster som genom spröjsningen delas upp i fyra cirkelsektorer. Ett likadant fönster återfinns på tornets södra fasad. Ljudluckor finns i samtliga väderstreck och är placerade i höjd med tredje tornavsatsen. Luckorna utgörs av dubbla portar i ett enkelt utförande med liggande profilfräst panel, målade i samma gula kulör som kyrkans fönsterbågar och entréportar. Överst kröns tornet av en korsprydd lanternin vilken är klädd med gulmålad, slätspontad panel och försedd med vita hörnpilastrar. Samtliga av lanterninens fyra sidor har konstfullt utförda rundbågade, kryssspröjsade blindfönster. I anslutning till torntakets kraftiga takfotslist sitter, i alla väderstreck utom åt öster, en urtavla vars övre cirkelhalva ramas in av torntakets gesims. På långhusets västra gavel i höjd med orgelläktaren sitter på var sida om tornet ett lunettfönster vilket förser den innanförliggande läktaren med ljus.

På långhusets sydsida ligger kyrkans andra entré. En kraftig naturstenstrappa leder upp till de dubbla kyrkportarna vars utförande och inramning är utformade i överensstämmelse med tornentréns. I ett slätputsat fält ovan sydsidans lunettfönster har man i putsen låtit utföra en dekorativ festong.

Kyrkans tak är täckt med skifferstensplattor och vattenavrinningen sker via hängrännor och stuprör utförda i koppar. I marknivå ansluter stuprören till uppstickande gjutjärnsrör vilka anslutits till ett nedlagt markavlopp. Vid takfoten, i mötet mellan långhusets och absidens vägg och tak, löper ett kraftigt vitmålat listverk i trä.

Absiden är i anslutning till södra sidan försedd med en egen ingång och på absidens östra sida sitter två rundbågade fönster. I anslutning till absidens norra sida har man placerat nedgången till den underliggande källaren i vilken man inrymt kyrkans bergvärmepump och oljepanna. I mötet mellan absidens och långhusets tak reser sig en murad tegelskorsten.

Exteriöra förändringar

Den första mer omfattande förändringen i Gårdsby kyrka skedde i samband med en renovering som utfördes år 1905 utifrån ett förslag framtaget av arkitekten Agi Lindgren. Vid detta tillfälle tillkom entréportalernas omfattningar samt spröjsningen i lanterninens dekorativa fönsteröppningar. Nu anlades även en värmekammare under sakristian vars varmluftskanaler mynnade i gallerförsedda öppningar ovan kordörrarna på långhusets östra vägg.

Med utgångspunkt i ett förslag framtaget av arkitekten Paul Boberg 1928 företogs en exteriör renovering av kyrkan. Vid denna renovering skedde relativt omfattande putslagningar på kyrkans torn, en ommålning av kyrkans fönster och dörrar samt en översyn och reparation av kyrkans exteriöra plåtarbeten. Åtgärderna genomfördes utan att de granskats och godkänts av Kungliga byggnadsstyrelsen varför arkitekten ålades att inkomma med en redogörelse samt foton över de förändringsarbeten vilka företagits i kyrkan. Man erhöll sedermera Kungliga byggnadsstyrelsen godkännande av de utförda arbetena. Då kyrkvaktmästaren, i samband med arbetena, lät påtala att denne vid ett flertal tillfällen påträffat resterna av den medeltida kyrkans grundmurar vid grävning på den gamla kyrkogården föreslog riksantikvarien att ett område på kyrkogården skulle fredas från vidare begravingar till dess att den gamla kyrkans utbredning kunnat kartläggas.

År 1934 skedde ett par arbeten som skulle åtgärda de fuktproblem som man hade i kyrkans grund. Man lät bland annat förstora ventilationsgluggarna samt anlägga ett markavlopp i anslutning till kyrkans stuprör för att leda bort regnvattnet från grunden.

År 1955 utvidgades kyrkogården med ett område beläget norr om kyrkan. Vid samma tidpunkt anlades en urlund. Man lät även uppföra en bårkällare och en ekonomibyggnad på ett markområde beläget nordväst om kyrkan.

Vid renoveringen som skedde 1960, utifrån ett förslag framtaget av arkitekten Eiler Graebe, byttes samtliga plåtaavtäckningar på kyrkans fönsterfall, murutsprång m.m. ut mot kopparplåt. Likaså ersattes byggnadens hänggrännor och stuprör i plåt med dito utförda i koppar. Allt utvändigt snickeri såsom listverk och lanterninens panel sågs över, reparerades och målades. Kyrkans utvändiga puts lagades och kalkavfärgades. De synliga ankarjärnen rengjordes från rost, mönjades samt slutströks med linoljefärg. Sakristians södra ingång försågs med en ny ytterdörr och i långhus, vapenhus och sakristia byttes samtliga bottenstycken i fönsterkarmarna ut mot nya, utförda i djupimpregnerat furuvirke (Boliden).

Nästa förändring skedde i samband med en renovering 1978 då man lagade och avfärgade den utvändiga putsen samt målade om kyrkans utvändiga snickerier. För att ytterligare förbättra ventilationen i kyrkans grund förstorades sockelns befintliga ventiler från 6"x6" till 25x25 cm.

År 1990 anlades en ny parkeringsplats sydväst om kyrkan och 1993 vidtogs en omfattande exteriör fasad- och fönsterrenovering. Dessutom försågs tornkorset med ny förgyllning. 1995 lät man anlägga en handikappramp i anslutning till kyrkans västra entré och 1997 installerade

man en bergvärmepump för att på så vis minska kyrkans höga uppvärmningskostnader. Den senaste förändringen vid Gårdsby kyrka skedde under 2005 varvid man lät avverka fjorton kastanjer samt en ask på kyrkogården norr om kyrkan. Dessa träd har idag ersatts med tolv nyplanterade kastanjetråd.

Interiör

Den västra entréns portar är på insidan försedda med en elegant ådringsmålning. Det kraftiga smidda låset på den södra porten tros härröra från den gamla kyrkan. I vapenhuset ligger ett golv av slipade kalkstensplattor. På golvet under södra väggens rundbågade djupa fönsternisch står en kraftigt järnbeslagen trækista. Väggarna är försedda med en kvaderstensimiterande bröstmålning. På sydöstra väggen sitter centralenheten till kyrkans stödlarm. Utmed den norra väggen löper en smal och brant trätrappa upp till tornets första avsats. I utrymmet under den inbyggda trappan har man låtit inreda en handikapstolett med skötbord. Golvet är till stora delar täckt med gummikantade golvmattor vars färgsättning går i grått och svart. Taket utgörs av breda vitmålade kilsågade bräder. I en smal kätting från taket hänger en ljuslykta i glas. På väggen ovanför de ådringsmålade dubbla portarna, vilka leder in till kyrkorummets, står ett psalmcitat skrivet.

På tornets första avsats, vilken även kan nås via en dörr från orgelläktaren, förvaras en del förbrukningsmaterial samt en hopfällbar kistvagn. Här finns även två högresta förvaringsskåp. Från första avsatsen leder en trappa placerad vid den södra väggen vidare upp i tornet. I anslutning till tornets andra avsats har man låtit inreda ett litet förrådsutrymme där en del av kyrkans äldre inventarier förvaras. I detta utrymme återfinns bland annat en bevarad dörr från den gamla kyrkans bänkinredning med vackra snidade detaljer, troligtvis 1600-tal, ett flertal äldre gravminnen i järnsmide samt några äldre fönsterbågar och en ansevärd mängd ljushållare från den gamla kyrkan. På tredje avsatsen hänger kyrkklockorna och på avsatsen där ovan är tornuret installerat.

Kyrkorummets västra entré är försedd med vindfång, utformat med dubbla portar och överljus. Direkt innanför dörren i norr och söder finns en bevarad sittbänk. Dessa har på framsidan försetts med psalmboksställ. I kyrkorummets nordvästra och sydvästra hörn leder två inbyggda trappor upp till orgelläktaren. Läktaren bärs upp av fyra kolonner och fyra halvkolonner samtliga marmorerade i en ljus grågrön kulör med delvis förgyllda krön. På läktarens norra sida finns fyra bevarade bänkar placerade på det ursprungliga trägolvet vilket utformats som en gradäng. På läktarens södra sida återstår endast gradängen. Golvet i gradängen har på denna sida klätts in med en grå heltäckningsmatta och de ursprungliga bänkarna har ersatts med lösa stolar. Den centralt placerade orgeln har ett inbyggt spelbord. Den klassiserande fasaden är målad i en ljus grå kulör, försedd med rödmålade lister och förgyllda detaljer. Läktargolvet runt omkring orgeln är täckt med en röd heltäckningsmatta. I taket ovan läktaren hänger två ljuskronor, en på vardera sidan om orgeln. Läktaren förses vidare med ljus från två stycken lunettfönster, placerade på den västra gavelväggen på vardera sidan om orgelhuset. I det vitmålade taket under läktaren sitter fyra mindre plafondlampor. På vardera sidan om entréporten på långhusets västra vägg hänger en trätavla försedd med namnen på de präster som tjänstgjort i socknen s.k. Series Pastorum. Tavlorna flankeras vardera av två stycken trearmede mässingslampetter.

Kyrkans bänkinredning delas av mitt-, sido- och tvärgångar in i 4 kvarter med sammanlagt 42 bänkrader. Bänkinredningen är öppen ut mot kyrkans sidogångar och försedd med dörrar in mot mittgången. Inredningen är målad i en ljusgrå färgställning med mörkgröna överliggare och en ådringsmålade sockel i en ljus gulbrun kulör. Dörrspeglarna är försedda med en

marmorering i likhet med den som återfinns på läktarens pelare, läktarbarriären och kyrkorummets kraftiga takgesims. För att uppnå en ökad sittkomfort har bänkarna försetts med stoppade sittdynor. Dynorna är klädda med ett mörkrött tyg. På en glasskiva i den norra tvärgången står en ljusbärare samt en kraftig ljusstake båda utförda i smide. I taket ovan mittgången hänger fyra praktfulla ljuskronor tillverkade i Karlskrona vilka skänktes till kyrkan år 1889. Kronorna har på senare tid kompletterats med elektriskt ljus.

I mötet mellan kyrkorummets vägg och det tunnvalvda kassetaket löper ett kraftigt marmorerat listverk. Taket över koret är valmat och i valvhjässan försett med tre stycken medaljongmålningar utförda av Sven Linnborg i samband med 1905 års renovering. Linnborg har även utfört de två fresker som återfinns på väggfälten i anslutning till läktaren.

Kyrkorummets golv av breda kilsågade bräder är spikat med kraftiga smidda spikar. I mitt-, tvär- och sidogångar har golvet täckts med en mörkröd heltäckningsmatta. Långskeppet har sex fönsteraxlar. De högresta rundbågade fönstren delas av mitt och tvärpost in i fyra delar. De spröjsade fönsterbågarna har på senare tid kompletterats med innanfönster. Glasningen är utförd med svagt färgat katedralglas. Under vart och ett av långhusets fönster sitter det vattenburna radiatorer. På väggfälten mellan fönstren sitter åtta stora oljemålningar utförda av Bengt Nordenberg. Tavlorna kröns av ett klassiserande entablement. Tavlor på södra väggen föreställer från koret sett; Bergspredikan, Änkans skärv, Jesus bönhör kananeisk kvinna, Jesus på väg till Emmaus och på norra väggen; Jesu samtal med Nikodemus, Jesu till bords med lärjungar i Emmaus, Judas jämte en skara med svärd och stavar för att gripa Jesus, Jesus samtal med samaritisk kvinna vid Jakobsbrunnen i Sykar.

På väggfältet ovan fönstren i långhuset finner man väggdekorationer i form av festonger. De två korfönstren, utformade i likhet med långhusets, flankeras av svagt utskjutande pilastrar försedda med ett enkelt krön. På var sida koret under fönstren återfinns en korbänk utformad och målad i likhet med kyrkorummets övriga bänkinredning. I anslutning till de båda korfönstren har man även placerat kyrkorummets psalmtavlor. I korets sydvästra hörn står en dopfont utförd i ek försedd med dopskål i silver. Utmed den södra väggen står ett piano samt ett äldre gråmålat ståndur. I det nordvästra hörnet står en flygel och utmed den norra väggen, med uppgång från koret, återfinns kyrkans predikstol. Denna var tidigare placerad som en altarpredikstol med uppgång från sakristian men erhöll troligtvis sin nuvarande placering i samband med att Bengt Nordenbergs altartavla färdigställdes. Predikstolen med tillhörande ljudtak är målad i samma ljusgråa kulör som bänkinredningen. I de tre speglarna vilka åtskiljs av kannelyrförsedda, förgyllda pilastrar återfinns motiv bestående av stentavlorna, kalken och de korslagda nycklarna. Såväl predikstolen som ljudtaket är rikt dekorerade.

Den marmorerade altaruppsatsen, överst krönt av ett korur med förgyllda vingar, utgör med sina dubbla sidopilastrar och överliggande bågformade entablement en kraftfull inramning till kyrkorummets altare och Bengt Nordenbergs altartavla. Tavlan föreställer Jesus som botar mannen med den förtvinande handen. Altaruppsatsen bidrar starkt till att befästa kyrkans nyklassicistiska karaktär.

På kyrkans altare står ett krucifix vilket troligen härrör från den gamla kyrkan. I anslutning till altaret är korplanet upphöjt. Denna upphöjning ramas in av en halvrund altarring med svarvade balusterdockor och knäfall i röd sammet. Altarringen har två öppningsbara delar, en mot söder och en mot norr. På korgolvet framför altarringen ligger en stor röllakansmatta vars färgställning går i grått och rosa. I taket ovan koret hänger en kristallkrona.

På korväggen söder och norr om altaret finns en gråmålad spegeldörr vilken leder in till den bakomliggande sakristian. Mot korväggen i sakristian står två stora förvaringsskåp mellan vilka man placerat ett litet altare smyckat med ett krucifix. I rummets mitt står ett förvaringsskåp i vilket man förvarar prästens kläden och vid den östra väggen ett skåp för kyrkans antependier. Innanför sakristians entrédörr i söder har man hängt upp den medeltida kyrkans järnbeslagna dörr.

Interiöra förändringar

Gårdsby kyrka avviker redan i planformen från 1829 års ritning både med avseende på den föreslagna utformningen av kyrkans kor och dess sakristia. Predikstolen, ursprungligen ritad vid kyrkorummets norra vägg placerades i anslutning till koret och sammanbyggdes med altaret till en altarpredikstol med uppgång anordnad från sakristian.

År 1852 tillkom kyrkans orgel av J. N. Söderling med en fasad efter ritning av C. G. Blom Carlsson. År 1882, i samband med tillkomsten av Nordenbergs altartavla, byggdes altarpredikstolen om till sitt nuvarande utseende och erhöll då även sin nuvarande placering i anslutning till den norra långhusväggen. Sju år senare tillkom Bengt Nordenbergs 8 stora oljemålningar vilka placerades på väggfälten mellan fönstren i långhuset.

Den kanske mest påtaglig interiöra förändringen i Gårdsby kyrka skedde år 1905 utifrån ett förslag framtaget av arkitekten August (Agi) Lindgren. En förändring vilken präglades starkt av sekelskiftets arkitektoniska ideal. Vid detta tillfälle tillkom kortakets medaljongmålningar av S. Linnborg, stora delar av kyrkorummets omfattande stuckdekor, altärväggens utformning och förändringen av altaruppsatsens ursprungliga pilasteruppställning, de klassiserande omfattningarna kring Nordenbergs målningar samt kassetaket. Dessutom tillkom de två freskmålningarna på långhusets västligaste väggfält, även de utförda av konstnären Linnborg.

1931 företogs en konservering av Nordenbergs samtliga tavlor sedan man tre år tidigare upptäckt att målningarna blivit angripna av mögel till följd av dålig ventilation mellan vägg och ramverk. 1933 företogs även en konservering av kyrkans krucifix.

Vid en interiör renovering av kyrkan 1934 vars förslag utarbetats av Paul Boberg installerades en ny uppvärmningsanläggning med lågtrycksångvärmeledning samt skedde en förbättring av innertakens värmeisolering och en komplettering av kyrkans fönster med innerbågar. Orgelverket försågs med en elektrisk fläktanläggning.

1940 företas en konservering av Bengt Nordenbergs målerier varvid tavlornas färglager isoleras med retuscherfernissa och sedan stryks med en slutfernissa.

År 1960 renoverades kyrkorummets interiör under ledning av arkitekt Eiler Graebe. I vapenhuset kompletterades det befintliga kalkstensgolvet sedan man låtit avlägsna ett förhöjt trägolv i anslutning till vapenhusets södra vägg. I vapenhuset tillkom också ett nytt trappsteg av fur till tornuppgången. Såväl i långhuset som på läktaren byggdes sittbänkarna om varvid bänksitsarnas bredd och ryggstödens lutning ökades. På läktaren avlägsnades bänkarna på den södra gradängen helt medan de på norra sidan reducerades till att omfatta endast fyra bänkrader. I kyrkorummet minskades antalet bänkrader med sju på vardera sidan mittgången. Det ursprungliga korplanet utökades varvid de främre bänkkvarterens skärmar flyttades tillbaka ca två bänkrader i kyrkorummet. Bjälklaget i långhus och sakristia värmeisolerades med mineralullsmattor. Varmluftöppningarna över sakristians dörrar på korväggen murades igen och i sakristian byggdes en ny skåpsinredning och ett nytt altare. I tornet installerades ett

nytt urverk samt en elektrisk klockringningsanläggning. I kyrkorummets kompletterades de befintliga ljuskronorna med elektriska kronljuslampor samt anbringades en effektbelysning på altaret. Altaruret erhöll ett nytt urverk. En hel del av kyrkorummets marmoreringar målades över liksom delar av dekorationsmålningen vilken utförts i samband med 1905 års renovering.

1963 presenteras ett förslag till ny dopfont av konstnären Thure Thörn med utförande i naturfärgat trä. 1966 installerades ett nytt ångvärmesystem med nya radiatorer. Detta demonterades 1976 och ersattes då med vattenburen oljevärme. 1972 restaurerades Söderlings orgelverk från 1852 och 1978 företogs en renovering i kyrkan varvid man delvis återställde kvadermålningen på vapenhusets väggar från 1905.

Den senaste mer omfattande interiöra renoveringen i Gårdsby kyrka skedde mellan åren 1997-98 och omfattade bland annat en konservering/rengöring av samtliga Bengt Nordenbergs målningar. Dessutom konserverades Linnborgs fresker samt medaljongerna i kortaket. Utöver detta konserverades även ett begravningsvapen tillhörande ätten Grubbe samt en medeltida järnbeslagen dörr. I kyrkorummet och på läktaren slipades och oljades trägolven och putsen på väggarna i kyrkorum, sakristia och vapenhus lagades och målades om. Kyrkorummets kassettak rengjordes och målades på nytt i en vit kulör bruten med grön umbra och guldocker. Bänkinredningen, altarringen och predikstolen målades om liksom kyrkorummets dörrar. Takgesimsen marmoreras i likhet med Lindgrens marmoreringar från 1905. Fönstren genomgår renovering och det sker en tilläggsisolering av kyrkans tunnvalv. I bänkarna installeras bänkvärmare. I sakristian installeras ett tvättställ och en utslagsvask samt ny hyllinredning.

År 2002 renoveras kyrkans orgel utifrån ett förslag upprättat av Ålems Orgelverkstad och 2004 konserveras altarets 1700-tals krucifix.

Kyrkogården

Den ursprungliga kyrkogården, vilken anlades i samband med kyrkans uppförande, omger kyrkobyggnaden och ramas in av en kallmurad naturstenmur. I en krans direkt innanför muren växer kastanjetråd. På kyrkans norra sida har man nyligen nödgats fälla de gamla träden vilka ersatts med nya trädplantor av samma slag som de befintliga. Kyrkogården nås via två ingångar i väster vilka försetts med sirliga smidesgrindar. Kyrkan omges av grusgångar vilka delar upp den äldre delen av kyrkogården i tre gravkvarter. Ute på kyrkogården står ett antal smideslyktstolpar utformade i likhet med de lyktor som placerats vid den västra entrén. På mitten av 1950-talet kom kyrkogården att utvidgas åt norr. Vid samma tidpunkt lät man också uppföra bårhuset och ekonomibyggnaden vilka är belägna strax nordväst om kyrkan. Centralt placerad på den nyare kyrkogårdsdelen står en uppmurad vattenbrunn. Området ramas in av en naturstenmur, på insidan försedd med en mjukt avrundad jordvall. Området är uppdelat i fyra kvarter där gravsättningen sker i räta linjer. Varje rad med gravstenar skiljs åt av en planterad häck. Den nya kyrkogårdsdelen nås antingen via en trappa belägen strax norr om kyrkan på den ursprungliga kyrkogården eller via de två entréerna i västra muren.

Strax väster om nya kyrkan återfinns den medeltida kyrkogården i Gårdsby. Kyrkogården ramas in av en kraftig naturstensmur på insidan försedd med en mjukt avrundad jordvall. Kyrkogården har två entréer placerade i öster och söder. Båda ingångarna flankeras av kraftiga stenstolpar vilka försetts med svartmålade smidesgrindar. Kyrkogården delas av de grusade gångarna in i fyra kvarter. På kyrkogården skall enligt uppgift tidigare ha funnits en gravsten med inskription på latin. Stenen var rest över herr Bengt Basius, kyrkoherde och prost i Gårdsby, död 1600, och skall ha varit placerad mitt för fönstret på den gamla kyrkans

sakristia. På kyrkogården finns idag inga synliga rester av medeltidskyrkan vilken skall ha legat i anslutning till områdets nordöstra hörn. På kyrkogården har ett antal äldre gravminnen bevarats.

Inventarier

Kyrkans viktigare inventarier utgörs bland annat av fyra ljuskronor skänkta till kyrkan 1889, dopfat av mässing från 1684 samt ett från den gamla kyrkan bevarat krucifix troligtvis 1600- eller 1700-tal.

Kulturhistorisk bedömning

Gårdsby kyrka uppfördes 1833-35 efter ritningar av Jacob Wilhelm Gerss. Kyrkan invigdes 1837 av biskop Esias Tegnér. Tegnér var vid tiden för kyrkans uppförande även kyrkoherde i Gårdsby prebendepastorat, ett ämbete han erhöll i samband med att han utnämndes till biskop 1824.

Kyrkan är uppförd i sten, spritputsad samt vitkalkad med slätputsade fönster- och dörrumfattningar. Taket är täckt med skiffer. När kyrkan uppfördes skedde detta inte helt i enlighet med det ursprungliga ritningsförslaget. Avvikelser förekom bland annat i utformningen av kyrkans plan samt i utförandet av kyrkans predikstol. Det var dock inte sällsynt att man vid kyrkans uppförande frångick originalritningens utförande.

Ur personhistorisk synvinkel intar Gårdsby kyrka och dess tillkomst en särställning bland de nyklassicistiska kyrkorna eftersom biskop Esaias Tegnér var kyrkoherde här och sägs ha utövat ett stort inflytande över kyrkobygget. Tegnér är för övrigt känd som den som personligen verkade för att de stora nyklassicistiska kyrkobyggnaderna kom till utförande under 1800-talets början.

Med sina högresta bågvalvda fönsteröppningar och tornets kvadratiske lanternin utgör Gårdsby kyrka en välbevarad representant för de nyklassicistiska kyrkorna. Exteriört genomfördes en förändring av kyrkan i samband med Agi Lindgrens renovering 1905. Denna avtecknar sig i tillkomsten av entréportalernas omfattningar samt spröjsningen i lanterninens dekorativa fönsteröppningar. Förändringarna genomfördes emellertid med stor arkitektonisk skicklighet, väl i samklang med kyrkans karaktär, varför kyrkan bibehållit sitt nyklassicistiska uttryck i exteriören. Vid framtida renoveringsprogram bör man därför eftersträva ett bevarande av kyrkans rådande karaktär. Tillsammans med de angränsande kyrkogårdarna bildar kyrkan en värdefull kulturmiljö.

Inredningen i Gårdsby kyrka utgörs i stort sett av originalinredningen. Samspelet mellan den sparsamt dekorerade orgelfasaden, läktarbarriären och predikstolen betonar tydligt kyrkans rena, ljusa nyklassicistiska karaktär.

Den mest påtaglig interiöra förändringen i Gårdsby kyrka genomfördes 1905 utifrån ett förslag framtaget av arkitekten August (Agi) Lindgren. Denna förändring har satt en tydlig prägel på kyrkans interiör och accentuerar sekelskiftets arkitektoniska ideal. Detta avspeglar sig bland annat i omfattningarna kring Nordenbergs målningar liksom i kyrkans rikt utformade kassettak och väggarnas omfattande stuckdekor vilka tillkom vid denna renovering. Lindgrens omgestaltning av kyrkorummet har i stort sett förblivit intakt så när som på färgsättningen vilken ändrades vid 1960 års och 1997-98 års renovering.

Ur kulturhistorisk synpunkt är det väsentligt att Agi Lindgrens sällsynt välbevarade och tidstypiska renovering bevaras då inga andra bevarade renoveringar utförda av Lindgren kvarstår i Kronobergs län och i Sverige i övrigt endast ett fåtal. Då omgestaltningen varit så genomgripande utgör den ett viktigt tidsdokument och bör därför hanteras varsamt vid framtida omgestaltningar.

Även vapenhusets färgstarka kvaderstensmålning och entréportarnas ådringsmålning från 1905 samt den kraftfulla marmoreringen på altaruppsatsen, takgesimsen, och läktarens pelare vilken tillkom i samband med den senaste renoveringen utgör viktiga tidsdokument.

Med sin rika utsmyckning avviker dock Gårdsby kyrka från den gängse bilden av nyklassicismens kyrkor där inga onödiga utsmyckningar skulle finnas som kunde förvilla åhörarens tankar under predikan. Särskilt framträdande är Bengt Nordenbergs målningar från slutet av 1880-talet men även kortakets medaljongmålningar och de två freskmålningarna på långhusets västligaste väggfält, utförda av konstnären Linnborg, intar en dominerande ställning.

Kyrkan kvarstår trots förändringsarbetena som en god representant för de nyklassicistiska kyrkorna om än med en något mer komplex struktur. Framtida förändringsarbeten bör därför sträva efter ett tillvaratagande av denna unika karaktär.

Händelseregister

1829	-	Förslag till ny kyrka
1833-35	-	Kyrkan uppförd efter ritningar av Jakob Wilhelm Gerst, 1829
1836	-	Kyrkvalvet målas
	-	Tornet och kyrktaket tjärstryks
1837	-	Invigning av den nya kyrkan den 25 juni av Biskop Esaias Tegnér
1852	-	Orgel av J. N. Söderling, fasaden efter ritning av C. G. Blom Carlsson
1880	.	Installation av värmeugnar, en gåva av fabrikör Johan Svahn på Vik
1882	-	Altartavla av B. Nordenberg
	-	Altarpredikstolen upplöst, ombyggd och uppsatt på sin nuvarande plats
1889	-	Åtta målningar utförda av B. Nordenberg uppsatta i långhuset
1895	-	Orgeln renoverad och tillbyggd av C. Elfström
1905	-	Exteriör och interiör renovering utifrån ett förslag av ark. Agi Lindgren
	-	Portalernas omfattningar förändrade
	-	Lantornens öppningar förändrade.
	-	Värmekammare anlagd under sakristian med varmluftskanaler vilka mynnar i gallerförsedda öppningar ovan kordörrarna
	-	Förändring av gestaltningen på korpartiets väggar
	-	Ändring av altaruppsatsens ursprungliga pilasteruppställning
	-	Tillkommer omfattningar runt långhusets målningar
	-	Riklig stuckdekorering
	-	Taket delas in i kassetter
	-	Målningar utförda av S. Linnborg i kortaket och på långhusets västligaste väggfält

- Ommålning av inredningen
- 1928 - Exteriör renovering utifrån ett förslag framtaget av ark. Paul Boberg utförd utan att tillstånd beviljats av Kungl. Byggnadsstyrelsen
- Putslagningar på tornet
- Byte av sönderrostad plåt
- Målning av fönster och dörrar
- Mögelangrepp upptäckt på Bengt Nordenbergs målningar då dessa fästs dikt an mot väggen utan möjlighet för den fuktiga luften av ventileras bort
- Enligt uppgift i Nya Växjöbladet 3.3.1928 har den gamla kyrkans grundmurar påträffats vid grävning på kyrkogården varför riksantikvarien föreslår att en område på kyrkogården undantas från vidare begravningar samt att man försöker fastställa den gamla kyrkans utbredning.
- 1931 - Konservering av Bengt Nordenbergs samtliga tavlor
- 1933 - Konservering och återställande av originalfärg på krucifix tillhörande Gårdsby församlingskyrka utförd av konservator Sven Wahlgren
- 1934 - Interiör renovering utifrån ett förslag framtaget av ark. Paul Boberg
- Ny uppvärmningsanläggning med lågtrycksångvärmeledning utarbetad av Nordiska Värme- & Ventilations Aktiebolaget
- Trossfyllning på innertaken för förbättrad värmeisolering
- Utvidgning av befintliga ventilationsgluggar i kyrkans sockel
- Nya innerbågar till fönstren
- Vindfång anordnat i anslutning till södra ingången
- Markavlopp nedlagt i anslutning till kyrkans stuprör
- Orgelverket ombyggt av A. Mårtenssons Orgelfabrik AB och försett med elektrisk fläkt, arbetet sker utan inhämtat tillstånd från Kungl. Byggnadsstyrelsen
- 1937 - 100-års jubileum firas i kyrkan
- 1940 - Konservering av Bengt Nordenbergs åtta väggmålningar och altartavlan utförd av konservator Sven Wahlgren, Kalmar. Färglagret isoleras med retuscherfernissa och förses sedan med en slutfernissa
- 1955 - Utvidgning av kyrkogården, anläggande av urnlund samt nybyggnad av bårkällare och ekonomibygnad
- 1960 - Interiör renovering utifrån ett förslag framtaget av ark. Eiler Graebe
- Avlägsning av de förhöjda trägolven i kyrkans vapenhus varvid det befintliga kalkstensgolvet kompletteras.
- Nytt trappsteg av fur framför dörren till vapenhusets tornuppgång
- Bänkinredningen byggs om såväl i långhuset som på läktaren
- Bänksitsarnas bredd ökas och bänkgavlarna görs bredare
- Läktarens södra bänkkvarter avlägsnas helt medan det norra byggs om och antalet bänkar minskas till 4 st.

- Bänkar borttagna under läktaren, i kyrkorummet samt på läktaren. Sammanlagt minskas antalet bänkar med 7st. på var sida mittgången. Främre bänkkvarterens skärmar flyttas tillbaka ca 2 bänkrader
 - Utmed tvärgångarna under läktaren inrättas förvaringsutrymmen
 - Bokhyllor för psalmböcker placeras var sida om mittgången
 - Korplanet utökas. Nytt bjälklag och golv läggs in i koret, vilar på betongplintar
 - Gamla golvbjälklaget i långhus och sakristia värmeisolerar på undersidan med mineralullsmattor
 - Igenmurning av varmluftsöppningarna på korväggen
 - Ny skåpsinredning och nytt altare i sakristian, takens pappspänning ersätts med profilspondad furupanel
 - Allt utvändigt trävirke oljemålas eller behandlas i likhet med befintligt utförande
 - Vid samtliga fönster i långhus, vapenhus och sakristia byts karmarnas bottenstycken ut mot nya av djupimpregnerat (Boliden) furuvirke
 - Läktarens fönster i västra väggen förses med innerbågar
 - Justeringar utförs på samtliga dörrar
 - Ny ytterdörr vid sakristians södra ingång
 - Nytt urverk till altaruret
 - Byte av tornurverket samt översyn och förgyllning på tornets urtavlor
 - Installation av elektrisk klockringningsanläggning
 - Listverk av trä ses över och repareras samt målas
 - Lanterninen ses över, lagas och målas
 - Utvändig putslagning och avfärgning
 - Synliga ankarjärn rengörs från rost, mönjas samt stryks med oljefärg
 - Stuprör och hängrännor ses över och justeras. Detaljer utförda i plåt ersätts med koppar
 - Samtliga plåtavtäckningar på fönsterfall, muröppningar och avtäckningar över murutsprång m.m. ersätts med kopparplåt
 - El- och belysningsinstallationer utförda av Rejlers Ingenjörbyrå
 - Befintliga ljuskronor kompletterade med elektriska kronljuslampor samt effektbelysning anbringad på altaret
 - Marmoreringar övermålade
 - Dekorationsmålningen från 1905 delvis avlägsnad
- 1963 - Förslag till ny dopfunt av konstnären Thure Thörn i naturfärgat trä
- 1966 - Installation av ångvärmesystem med tillhörande radiatorer
- 1972 - Restaurering av orgelverket byggt 1852 av det kända Göteborgs-orgelbyggeriet J.N., E & C Söderling. Ombyggnaden utförd av Anders Persson
- 1976 - Värmeinstallationen med ångvärmesystem från 1966 demonteras och ersätts med panna för oljeeldning och ett varmvattenledningssystem
- 1978 - Exteriör och interiör renovering utifrån förslag uppgjort av målerikonstult Lars-Åke Svensson, Hallabro
- Kyrkans utvändiga puts lagas samt kalkavfärgas

- Underliggande kvadermålning från 1905 framtagen och bättrad på vapenhusets väggar. Utfört av Tage Andersson. Han har dessutom målat en text ”Gårdsby kyrka uppförd 1834-37. Restaurerad 1905 och 1960” i likhet med psalmtitaten i vapenhuset
 - Ommålning av utvändiga snickerier
 - Sockelns ventiler förstörade från 6”x6” till 25x25 cm för att förbättra ventilationen under kyrkan
- 1987 - 150-års jubileum firas i Gårdsby kyrka
- 1990 - Ny parkeringsplats anlagd sydväst om kyrkan
- 1993 - Exteriör renovering
- Fasadrenovering av hela kyrkan
 - Fönsterrenovering med målning, kittning och lagning
 - Dörrar och luckor lagas och målas
 - Tornkorset får ny förgyllning
- 1995 - Handikappramp anlagd i anslutning till kyrkans huvudentré
- 1997-98 - Interiör renovering utifrån ett förslag av Rolf Alklid
- Konservering/rengöring av altartavlan samt B. Nordbergs 8 målningar
 - Konservering av två fresker utförda av S. Linnborg, ett begravningsvapen tillhörande ätten Grubbe samt en medeltida järnbeslagen dörr
 - Linnborgs medaljonger rengjorda
 - Trapporna, kyrkorummets och läktarens golv slipas och oljas
 - Lagning av skadad puts på kyrkorummets, vapenhusets och sakristians väggar samt ommålning
 - Målning av tak i sakristia och vapenhus
 - Fönstren rengörs, lagas och målas om
 - Ommålning av dörrar i kyrkorummet
 - Sakristians fasta inredning rengörs och målas
 - Målning av kyrkans bänkinredning, fotbräder, altarring, predikstol, läktare, sakristians fasta inredning samt läktarorgeln
 - Byte av värmepanna och installation av bänkvärmare
 - Tilläggsisolering av kyrkans tunnvalv
 - Installation av bergvärmepump
 - Handikapptolett installerad i vapenhuset
 - Vapenhusets väggar rengjorda och ommålade
 - Kyrkorummets kassettkassettak rengjordes och målades på nytt med vit färg bruten med grönumbra och guldocker
 - Takgesimsen marmorades i likhet med Lindgrens marmorering från 1905
 - Sittbänk med plats för katafalk anordnad i kyrkorummet
 - Tvättställ, utslagsvask och ny hyllinredning installerad i kyrkans sakristia
- 2002 - Renovering av kyrkans orgel enligt förslag upprättat av Ålems Orgelverkstad

- 2004 - Konservering av 1700-talskrucifix
- 2005 - Avverkning av 14 gamla kastanjer och en ask. Tolv nya kastanjer planterade